

نادر شاه افشار دؤرونده تورک دیلی، ادبیاتی و کولتورونه بیر باخیش

• دوکتور توحید ملک‌زاده دیلمقانی^۱

خوراسان افشارلاریندان اولان و بؤیوک اراضی ضبط ائدن مودریک نادرشاه، اولدوقجا تورک میلی شعورونا مالیک بیر شخصیت ایمیش. او مقتدر افشار ائلی نین قیرقلی/قیرخلی طایفاسیندان اولموش (استرآبادی، ج. ۱، ص. ۵)، بو کولتورلو ائل قوجاغیندا بسلنمیش، توکنمز میلی تورک مدنیتیندن اولدوقجا یارارلانمیشدیر. افشار طایفالاریندان بیرینین باشچیسو اولان آتاسی (اوتر، ۱۳۶۳: ۱۵) امام قلی بیگ، میلی شعورلو آدم ایمیش. بو شعورا گؤره ایمیش کی، اوشاقلاری نین آدینی "بیگتاش" و "بابیر" قویموشدور (استرآبادی، ج. ۱، ص. ۵).

چاغداش عصرده کی بیلگینلر صفوی حکومتینی میلی تورک حکومتی کیمی دگرلندیریرلر. چونکو بو حکومت هر طرفلی تورک مدنیتی ایله ایلگیلی اولموشدور. تورک دیلی قوشون و سارای دیلی اولوب، سیاحلارا گؤره او زامان فرانسوز دیلی کیمی قیمتلنرمیش. سارای فرمانلاری تورک دیلینده وئریلسه ده، بعضیلری "تاجیک" منشی لر و بیتیکچیلر طرفیندن فارسجا (دری) یازیلارمیش. صفوی شاهلاری ایسه تورک دیلینی گئنیشلندیرمک اوچون تورک شاعیرلرینی حیمایه ائدرمیشلر.

ایمیزده اولان قاینقلارا گؤره، ایرانا حکم سورن افشار تورکلری ده، هم صفوی حکومتی سیستمینه اوپوب هم ده امیر علیشیر نوایی نین قوروجولاریندان اولدوغو "هرات" مکتبینه مارق گؤستریرمیشلر. بو ایکی توکنمز بولاقدان ایچیب فایدالانان نادر شاه، تورک دیلینه یالنیز دانیشیق دیلی یوخ بلکه یازی دیلی کیمی، دگر وئرمیشدیر. اؤرنک اولاراق نادر شاهین منشیسی بؤیوک تورکولوق میرزا مهدی خان استرآبادی یازدیغی "مبانی اللغه" آدلی کیتابیندا "تورکجه

^۱ آراشدیرماچی (tohidmelikzade@yahoo.com).

نین قرامىنىنى آچىقجا ايضاح ائتميش؛ آيرى بير دگرلى كيتابى "سنگلاخ" دا، ايسه توركجه - فارسجا سۆزلوك ترتيب ائتميش و نادر شاها سونموش دور. ^۱ بو كيتابىن دگرىنى فارسلايرن "برهان قاطع" كىمى قىمتلندىرنلر، بو كيتابلاردا سۆزلرين داها آچىقلانماسى اوچون امير عيشير نوآبى دن شعرلر گتىردىگىنى قئيد ائتميشلر (صفا، ۱۳۷۱: ۳۹۴).

افشار اوردوسو ايسه، تورك سيستملى اوردو كىمى هؤرولموش، اساساً قوشون تورك سركرده لریندن اولوشموش، اوردوداكى تات/تاجىكلر ايسه توركجه دانىشارميشلار. قايناقلارلا اساسا او دؤرده اوردو فرمانلارى توركجه سؤيلنميش؛ قوشون يوروش زامانى "سورون-سورون" دوشمان ايسه قاچاندا "قاچ-قاچ" و "ئىله-يىم-ئىله-يىم" (استرآبادى: ۱۳۲) سؤيلرميش. افشار اوردوسو عسكرلرینه ايسه "باشدان گئچن" (استرآبادى: ۳۱۰) دئيرميشلر. بو سۆز ايندىكى ايران اوردوسوندا "سرباز" سۆزونه ترجمه اولونموشدور.

نادر شاهين توركلوك شعورى

نادر شاه اصلتلى بير تورك سلطانى كىمى اؤز كىملىگينه گووه نيب بوتون تورك دبلرينه تعهدلو اولموشدور. او آذربايجان تاريخينده تايى چوخ آز اولان عموم تورك قورولتايىنى قورموش، اؤز حكومتينه خالقان سس آلميشدير. او بو قورولتايدا اؤزونو تورك سويلو بيلديرهرك (استرآبادى: ۴۵۰) سوپو ايله اؤيونموشدور.

نادر شاهين فيكرىنى دويان اؤلكه قونشولارى دا اونو "تورك سلطانلارى نين بؤيوگو" آدلانديرميشلار (استرآبادى: ۴۶۰). موغان قورولتايىندا ايسه عموم خالق دىلى توركجه اولموشدور. بو قورولتايدا اولانلارين بيرىسى ابراهام گاتوغى كوس، نادرشاه ايله گؤروشونو تام دقتله ثبت ائتميشدير. او نادرشاهلا توركجه قونوشموشدور. گاتوغى كوسون يازديغينا گؤره، "نادر منى گؤرچك سئويندى دئدى: خوش گلמיםن خليفه، ياخچى سن، چاق سن، يولدا آزار چكميش سن، اشدان-زددان، چون بى اختيار كيشى سن، چوخدان گلמיםن؟" (سپنتا، ۱۳۴۷: ۲۴-۲۵). سونرا نادر شاه دربار باخانىنا توركجه تاپشيريقلار تاپشيريپ دئدى: "خليفه يه ياخشى اوتاق وئر، ياخشى گؤزت، بير ياخشى خوجه كيشى دور" (عينى). نادر شاهين سؤيله ديكلرى چوخ اولموش، آنجاق خليفه نين قصوروندان، يالنىز نئچه جمله بو اولو تورك سلطانىندان قالميشدير.

^۲ ميرزا مهدي خان استرآبادى نين سنگلاخ اثرى، *مبانى اللغة و سؤزلوك اولاراق* ايكى بؤلومدن اولوشماقدادير. بو ايكى بؤلوم تك بير كىتاب اولاراق (سنگلاخ) قلمه آينميشدير (م.ر.ه).

نادر شاه دۇرۇندە فارس دیلینده ایشلک اولان تورکجه سۆزلر صفوی دۇرو کیمی، افشار دۇرو ایسه فارس دیلینه بۇیوک ائتگیلر بوراخمیشدیر. دئمک شخص آدلاری، اوردو سۆزلری، معیشت سۆزلری و سایره تورک کولتوروندن فارس یازگیلارینا گنچمیشدیر.

بگ‌باش، خاقان، مین‌باشی، ایلغار، قیزیل‌باش، یئنی چئری آقاسی، منجوق، قویمه، بهادور، سنور (سینیر، مرز)، گنج اوغلان، ارگنجی، قاقاق، اوجاق، قیزغان، ساق-سول، آرخالیق، اؤلکه، بوسقو، توپوز، دیلماج، ساریق-ساغری، صف پوزان، قره‌باغی (بیر نوع چکمه)، قلیبر، قره‌بوغرا (شکنجه آلتی)، قهیز، قین، قیزیل‌آلا، معرکه گۆزن (بیر نوع اسلحه)، موشک سوزن (بیر جوره اسلحه)، نارین قلعه، آتالیق، آغور، اوغوز، آق سقال، ایشیک آقاسی، اون باشی، اویماقات، ایناق، بیگلربیگی، پیلاکات (تحفه‌لر)، ساخلو، سیقیناق، سورسات، قوریلنای، اردو، قره سوران، قراول، قلعه، قورچی، قور، قوش بیگی، قوشچی، قوللر آغاسی، کرنش، کشیکچی، گۆزچی، نسقچی، تمور قابی (دربند)، شاباشاق، اون باشی، یوزباشی، قوللوقچی، گمی، چؤل، سولان، یئری ها یئری، تیلوس؛ شخص آدلاری: توپوزخان، قورت، بیگتاش، بابیر، آق سونقور، آیدین، آتاخان، ارتوق ایناق، اردوغدی بیگ، ار قانونچی، اصلان خان، اوغورلو خان، آلب ارسلان، الله وئردی، اولوغ بیگ، انوش تیگین، قآن، بالته بیگ، پلکا تیگین، بوداق بیگ، بایرام، طرخان، تورسون خان، توقتمیش خان، تیمور، قره قیتاق، داش تمور، دلاور اوغلان، ساروخان، سرماق بیگ، سلجوق، سورهبیگ، لاچین، آق بانو (روس امپراطوریسی، کاترینه نادرشاه طرفیندن وئریلن آد) (استرآبادی: ۴۶۰) جیغال اوغلی یولدوز خان، اوغورلو خان (هر ایکسی نادر شاهین نوله‌ری).

نادر شاهین تورکجه‌نی یازی دیلی اولراق ایشلتمه چاباسی

نادر شاه گنچمیش تورک سلطانلاری‌نین ترسینه تورکجه‌نی دانیشیق دیلیندن چیخاریب یازی دیلی ائتمیشدیر. او تورکجه‌نی دگرلندیرمک اوچون آتا-بابا ملکو اولان کلات قالاسی‌نین گیریش یئرینده تورکجه بیر کتیبه قازدیرمیشدیر. آبیده هله ده خوراسانین دره‌گز شهری‌نین کلاتیندا دورور. ۲۴ بنددن عبارت اولان بو شعر، بۇیوک بیر قایانین ۱۵ مترلیگینده قازدیریلیمیشدیر. خوش خطله عرب الیفباسی ایله قازان اوستانین آدی بللی اولماسا دا، شاعیرین آدی آبیده‌نین آلتیندا قازیلیمیشدیر. او دا افشارلاردان اولان گولبون افشاردیر (لارودی، ۱۳۷۰: ۲۹۴). اونون حاقیندا معلوماتیمیز آزدیر، آنجاق بیلیریک کی نادر شاه ساراییندا اؤنملی یئری وارمیش. اسلامدان سونرا تورک تاریخینده هله تایی آز اولان بو کتیبه ۵۷-۱۱۵۵-جی ایللرده قازیلیمیشدیر:

هو العلی الاعلی

بسم الله الرحمن الرحيم

ابتدا حمد خدای احد و فرد قدیم
 قادر لم یزل و عالم و دانا و حکیم
 او کی بو کون و مکانی یاراتوب قدرتدن
 او کی بو بحر و بری خلق ایدوب شوکتدن
 ایکی عالمده اودور بنده لره یاور و یار
 حکمتیندن گؤرونور بنده لره مر آثار
 خلق عالم هامی محتاجدور او درگاهه
 او ووروب نور و ضیا کوکب مهر و ماهه
 حمد حقندن سوره اولدی قلمیم نور افشان
 بئنا گستری ختم رسل فخر جهان
 بنی هاشمی او احمد و محمود صفات
 کیم خدادن اوله دایم له سلام و صلوات
 آل و اصحابینه هم رحمت بسیار اوله
 اوله حق یاور ی هر کیم اولاره یار اوله
 حمد حق نعمتدن سوره با صدق زبان
 فرزدور بنده لره مدح شهنشاه جهان
 او شهنشاه فلک مرتبه چرخ سریر
 شاه نادر کی آدی تک بیوق مثل و نظیر
 دیمک اولماز بو شهنشاه کی اوله پیغمبر
 یا مقرب ملکی دور اولوب از نوع بشر
 لیک چون قدرت حق ظاهر ایدوب بیش از پیش
 نظر حق اونا هر کیمسه دیسه حقده ایمیش
 نسبت ایله شوق و فخر اجاق تیمور
 حسب ایله به جهان شاه شهان دور مشهور
 مصطفی خلق و مسیحا دم و یوسف طلعت
 بو علی دانش و حاتم کف و لقمان حکمت
 قابلیتله اونا وردی خداوند کریم
 تاج و تخت شهی و عدل و کرم خلق عظیم
 مر شرافت که دیسم شاه شهان دور کامل
 مرحمتدن اونون الطافه خدادور شامل

اعتقادی بیورور او شه پاکیزه نهاد
 باقلمیش صدق خداونده ایدر لر بیله یاد
 اله گیرمز بیله دولت به سپاه و شمشیر
 اوله بیلمز بیله اقبال به فضل و تدبیر
 سن ویروسن اونا بو سلطنت و تخت و سپاه
 سن ووروسن اونا تاج و کمر و فر و کلاه
 دولتیم حافظی سنسن سنادور اومیدوم
 من سنه باقلمیشم صدق بودور تاییدوم
 دولتیم منکرینی سن اویلاریک خوار و ذلیل
 دشمنیم کورلوقونه یاور اول ای رب جلیل
 چونکه صدقی بیله دور حقینه از روی یقین
 بو سبیدن اونا الطاف خدا اولدی معین
 الینی دوتدی خداوند جهان قدرتن
 کامیاب ائتدی اونو معدلت و شوکتدن
 بخت و اقبال ایله هنج کیم بیله اولمز باقی
 گون کیمی دولتینه عالمه روشن باقی
 شاخ گل نشوو نما بولمه‌نم فیضیندن
 که بو اشعار اولب مدح سرا "گولبون" دن

نادر شاهین تورکجه‌نی یازی دیلی اولاراق ایشلتمه‌سینده کی آیری بیر تدبیری ده قوتسال (مقدس) اماملارین ضریح‌لرینده تورکجه شعر یازماق اولموشدور. "نشئه" تخلصو میرزا عبدالرزاق تبریزی جهانشاهی، نادر شاهین تکلیفی ایله نجف شهرینده قویلانان امام علی (ع) حرمی‌نین قاپیسی اوستونه بیر شعر یازمیشدیر. او جهانشاه (آذربایجان قاراقویونلو سلطانلاریندان) اولادلاریندان اولموش تبریزده بؤیوموش سونرا اصفهانا کؤچموشدور. ریاضیاتدا اوغورلار قازانان عبدالرزاق تبریزی، مازندران مستوفیسی اولموش آنجاق ۱۱۲۵ هق ده وفات ائتمیشدیر. اونون فوت تاریخینی تربیت ۱۱۵۸، ریاض‌الجنه ایسه ۱۱۸۸ قید ائدییدیر. شاعیرین دیوانی تهران دانشگاهی کیتابخاناسیندا ۲۹۳۵ نومره‌ده ساخلانیر. بو توپلودا ۸۸ وراق وار، هر وراق ایسه ۱۳ سطر، تبریزده کی دیواندا ایسه ۲۶۲۶ نومره ایله ساخلانیلیر. بو توپلودا ۱۰۸ وراق واردیر:

شه جم حشمت دارا درایت، نادر دوران
 که تخت دولت جمشیده وارثدور جهان اوزره

برخشان لعل و عمان اینجوسین وئر میش خراجینده
 گونش تک حکمی نافذ متصل دریا وکان اوزره
 چکیلمز کهکشانیین یایی تک نقاش اگر چکسون
 مثال قوت بازوی اقبالیین کمان اوزره
 بلند اقبال اولان اعدالریین هم سرلند ایلر
 مکرر ایله میش دشمنلرون باشین سنان اوزره
 عیار خالص اخلاصین ایدوبدور گون کیمی روشن
 قضا جریان ایدوب فرمان کمان عز و شان اوزره
 که لازمدیر علی نین روضه پاکین طلا ایتمک
 منور دور مقام مهر دایم آسمان اوزره
 زهی نام همایون کیم یازاندا کاتب قدرت
 گرک طغرای بسم الله چکسونلر نشان اوزره
 او کوکب کیم که افلاک جلالت ایچره انوارین
 سالوب چرخ چهارم تن زمین اوزره زمان اوزره
 اولور مرآت دینین صیقلی دولت بو اوزدن دور
 قضا تخت خلافت رسمین ایتمیش دور جهان اوزره
 وجود تخت ایچون علت گرک ناچار چار اولسون
 مؤخر علت غایی اولور ظاهر عیان اوزره
 سن اول کامل بها، دور گرامی سن که حقینده
 دیمیش هر جوهر پر قیمت ناقص کمان اوزره
 شه! بی اختیارم مدح شهنشاه دورانه
 بو یوزدن دور مکرر ایلر م جاری زبان اوزره
 دلیل شوکتی بسدور همین نام همایونی
 معانی لفظ دن ظاهر اولوب لوح بیان اوزره
 دگیلدور کهکشان تسخیر ایچون عزم ایلیوب گویا
 کهند همت والاسون آلمیش آسمان اوزره
 ایدوب ایجاد ایچون صانع بو شاهنشاه دورانین
 حصول مقصدین فرمانینه جام جهان اوزره
 رضا ویردی اونا سلطان روم اسکندر ثانی
 که واجبدور دعای دولتی اسلامیان اوزره
 زهی شوکت که گر کفار ایله عزم ایله سون رزمه
 چکرلر منت شمشیرینی باش اوسته جان اوزره
 صلاح دولتینی ایسته یین بغداد والیسی

چالوب اتهام ایچون سعی ایله دامانین میان اوزره
 او صاحب جاه کیم ذکر ایتسه‌لر نام گرامی سین
 ایدرلر احمد اسماعیلی جاری نشان اوزره
 بو خیر امرین مهیا اولدی چون اسباب اتمامی
 رضای پادشاه تاج بخش کامران اوزره
 زر نابین عیارین ایتدی اؤز اخلاصی تک شاهه
 میر نقد جان ایلن معادل امتحان اوزره
 ملاتک اوله‌لر هم دست استادان چابک دست
 طلادان آسمان ایجاد اولوندی آسمان اوزره
 ضریح اوزره منورگنبد خورشید خاصیت
 سانورسان قبه یاقوت احمد دور جنان اوزره
 گوئیول پرواز ایدوب بیر طوق زری‌نین خیال ایلر
 که آچمیش بال طاووس بهشتی آشیان اوزره
 مؤذن بلبل تسبیح خوان و صحن گولشن دور
 قیزیل گول دسته‌سی گلدسته‌لر باغ جنان اوزره
 تمنای سلاطین دور یوزین سورتک بو درگاهه
 زهی رفعت که ایستر صدر دوشسون آستان اوزره
 دییرکن عقل ظاهر بین منه شول قبه‌دور گویا
 که اولموش دور طلای نابیله زرین جهان اوزره
 جوابیم "نشئه" اوله ی مصرع تاریخ اوزره
 ادب بیل مهر ساکن دور مطاف انس و جن اوزره

افشار دؤرونون باشقا شاعیرلریندن بیری ده نادر شاه‌ین ایناقی (ندییم) "میرزا ذکی" (اؤلوم ۱۱۶۳هـ) نادر شاه‌ین سیاستی داوامیندا تورکجه شعر توپلومو حاضیرلامیشدیر. ۹۳۳۰ بیتدن عبارت اولان بو شعر توپلوسو تهران‌دا مجلس کیتابخانا‌سیندا ساخلانیر ■

قایناقلار

- استرآبادی، میرزا مهدی‌خان (۴). *عالم‌آرای نادر*، ج. ۱، اوتر، ژان (۱۳۶۳). *سفرنامه*.
 سپنتا، عبدالحسین (۱۳۴۷). *منتخباتی از ابراهام گاتوغی کوس*، تهران.
 صفا، ذبیح‌الله (۱۳۷۱). *تاریخ ادبیات در ایران*، ج. ۵، چ. ۷، تهران.
 لارودی، نورالله (۱۳۷۹). *زندگانی نادر شاه پسر شمشیر*، انتشارات ایران زمین، چ. ۲.